

its manifestation. Specificity of consideration of this psychological phenomenon lies in its detailed interpretation of various psychological areas and schools. Systematization of central psychological principles framed in a consecutive panorama of theoretical postulates, where basic psychological mechanisms, forms and strategies of psychological protection of the personality are considered.

Key words: *psychological protection, defense mechanism, defense strategies, protective actions, forms of protection.*

УДК: 159.973

О.Ю. Набочук

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито сутність феномену свідомості особистості. Проаналізовано існуючі в психологічній літературі праці, що дають можливість зробити висновок щодо змісту екологічної свідомості індивіда. Охарактеризовано екологічну свідомість людини з точки зору психологічних напрямків, а саме: а) напрямку, що стосується розгляду екологічної свідомості особистості як передумови формування екологічного світогляду людини; б) напрямку, який розглядає екологічну свідомість як складну психічну структуру, що, передусім, висвітлює ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності інших суб'єктів, суспільства в цілому, а також наслідків цієї діяльності; в) напрямку, що пов'язаний з розвитком екологічного мислення людини, творчого потенціалу її особистості; г) напрямку, який ми б назвали аксіопсихологічним, згідно якого екологічна свідомість людини розглядається як найвища особистісна цінність.

Ключові слова: *свідомість, екологічна свідомість, екологічний світогляд, екологічне мислення, творчий потенціал, аксіопсихологічний напрямок.*

Проблеми сутності та формування екологічної свідомості досить гостро виникли у ХХ столітті, відколи людство стало усвідомлювати згубні наслідки своєї діяльності, які призвели до екологічної кризи в цілому світі. Прояви цієї кризи ми спостерігаємо в самих різноманітних сферах життєдіяльності: забруднення навколишнього середовища, зникнення цілого ряду тварин та рослин, нерациональне використання природних ресурсів і т.д. Тому закономірним є те, що в наш час активізувалися філософські, екологічні, психологічні та інші дослідження, пов'язані з необхідністю розуміння взаємодії людини зі світом природи. Це призвело до наукового обґрунтування проблеми (з різними варіантами її розв'язання) формування екологічної свідомості особистості.

Не зважаючи на те, що дана проблема не є новою в психологічній літературі, до цих пір залишаються взаємовиключними думки науковців як на питання визначення сутності та структури екологічної свідомості особистості,

так і власне на категорію свідомості, яка є, безумовно, первинною, і яку слід розглянути в першу чергу.

Так, завданнями нашої статті є:

1. Розкрити сутність феномену свідомості особистості.
2. Проаналізувати існуючі в психологічній літературі праці, що дають можливість зробити висновок щодо змісту екологічної свідомості індивіда.
3. Дати характеристику екологічної свідомості людини з точки зору психологічних напрямків, а саме: а) напрямку, що стосується розгляду *екологічної свідомості особистості як передумови формування екологічного світогляду людини*; б) напрямку, який розглядає *екологічну свідомість як складну психічну структуру, що, передусім, висвітлює ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності інших суб'єктів, суспільства в цілому, а також наслідків цієї діяльності*; в) напрямку, що пов'язаний з *розвитком екологічного мислення людини, творчого потенціалу її особистості, які визначають розвиток екологічної свідомості людини*; г) напрямку, який ми б назвали *аксіопсихологічним*, згідно якого *екологічна свідомість* людини розглядається як *найвища особистісна цінність*.

У філософській науковій парадигмі свідомість – це найвищий рівень відображення людиною дійсності, що характеризується, насамперед, виокремленням та піднесенням людини як своерідної надреальності, як носія особливих, неподібних на всі інші, способів взаємодії з навколишнім світом, буттям тощо [19, с. 20]. У Великій радянській енциклопедії свідомість у широкому сенсі цього слова трактується як властивість високоорганізованої матерії, що полягає в психічному відображенні дійсності, як усвідомлене буття, суб'єктивний образ об'єктивного світу, як суб'єктивна реальність на противагу об'єктивній, як ідеальне (на противагу матеріальному), що знаходиться у щільній єдності з ним; у вузькому сенсі – як форма психічного відображення, ідеальний бік цілеспрямованої трудової діяльності, як засіб духовного життя суспільства у сукупності всіх його форм [3, с. 1023].

В сучасній психології під свідомістю розуміється найвища інтегруюча форма психіки, що полягає у відображенні, цілепокладанні та конструктивно-творчому перетворенні дійсності. Як в процесі відображення, так і під час конструктивно-творчого перетворення беруть участь всі психічні процеси людини (сприймання, пам'ять, мислення, уява), в результаті чого формується система знань про світ, яка, в свою чергу, виражається в діяльності, в поведінці тощо. Всі ці процеси супроводжуються різноманітними стосунками людини (емоційними, вольовими та ін.), які забезпечують свідомості її суб'єктивність і упередженість [4; 6; 10–12]. Отже, свідомість являє собою єдність усіх форм пізнання людини. Це означає, що відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, здатність, наполегливість, принциповість, а також і всі інші психічні процеси, стани й властивості людини є формами прояву свідомості. Але усі вони разом узяті не вичерпують всього змісту свідомості, та й не є безпосередніми складовими поняття свідомості – це різні утворення, хоча функціонально і генетично вони взаємозумовлені.

Зважаючи на складність такого феномену, як “свідомість”, абсолютно не дивним є те, що у західноєвропейській та американській психологічних теорій дотепер немає загальноприйнятих науково обґрунтованих поглядів щодо виникнення і розвитку свідомості. Одні з них (наприклад, біхевіористи) взагалі заперечують існування свідомості як психологічної структури. Інші (наприклад, гештальтпсихологія), власне кажучи, зводять свідомість до сприймання. Треті (Вюрцбургська школа) розглядають свідомість як самостійне явище, що експлікується в мисленні та підпорядковується так званій таємничій внутрішній спрямовуючій силі [20].

За концепцією І.Т. Фролова, “свідомість – це особлива форма відображення, регуляції та управління ставленням людей до навколишньої дійсності, до себе самих і до своїх способів спілкування”, які виникають і розвиваються на основі здійснення людиною активної діяльності [23, с. 320]. При цьому свідомість поділяється на рівні буденного і наукового світобачення, відображення дійсності тощо. За твердженням В.С. Баруліна, буденна свідомість – це так звана “повсякденна, практична свідомість”, основною функцією якої є контроль за здійсненням безпосередньої діяльності людей; таким чином, свідомість найчастіше відображує світ на рівні явищ, а не значущих зв’язків між об’єктами та предметами суб’єктивної дійсності. [2, с. 167]. В той же час наукова свідомість, вважає І.Т. Фролов, є формою суспільної свідомості, яка головним способом експлікує реальність, передбачає предметне та об’єктивне дослідження оточуючої людей дійсності [23, с. 334].

На думку А.В.Петровського та М.Г.Ярошевського, свідомість – це сукупність знань індивіда про навколишній світ, психічна діяльність, яка забезпечує узагальнене й цілеспрямоване відображення зовнішнього світу; виокремлення людиною себе з навколишнього середовища й протиставлення себе їй як суб’єкта об’єктові; цілепокладальна діяльність (побудова дій і прогнозування їхніх наслідків); контроль та управління поведінкою особистості, її здатність усвідомлювати те, що відбувається як у навколишньому, так і у внутрішньому духовному світі. У структуру свідомості входять найважливіші пізнавальні процеси: відчуття і сприймання, пам’ять, увага і мислення тощо [16, с. 308].

У науковій літературі категорія “свідомість” аналізується, як правило, з двох базових позицій – синхронності та діахронності. Д.С.Гирдев, який проаналізував свідомість з боку синхронності, тобто поза зв’язком з її розвитком, виділив і розкрив її інваріантні компоненти, а, отже, описав свідомість як науковий нормативно-оцінювальний феномен [5, с. 76].

Аналіз свідомості з позиції діахронності, тобто розкриття її структури з урахуванням безпосереднього розвитку свідомості, відображено в роботах таких вчених, як Л.М. Архангельського, Т.С. Лапіної та ін. В цих працях структурними компонентами, зокрема, моральної свідомості, постають: моральні знання; моральні погляди і переконання, які перетворюються в мотиви і наміри особистості; моральні якості; моральні почуття, що “супроводжують” та “пронизують” усі структури свідомості [1, с. 144].

Стосовно екологічної свідомості, то, передусім, слід зауважити, що дослідники вказують на правомірність виділення цього феномену в окрему форму суспільної свідомості. Вони пов'язують екологічну свідомість з так званим рівнем теоретичного знання та наділяють її загальними рисами, характерними для будь-якої форми суспільної свідомості. З точки зору категоріального аналізу прихильники цієї думки роблять висновок, що екологічну свідомість можна розглядати як самостійну форму суспільної свідомості (поряд з політичною, релігійною, науковою тощо). В.О. Скребець зазначає: “Свідомість, як і мислення, може визначатися змістом і спрямованістю домінуючого ставлення людини (або людей) до дійсності. У такому розумінні сутності екологічної спрямованості, саме відносно екологічного змісту психічного відображення дійсності, можна говорити про екологічну свідомість” [21, с. 25].

Інші вчені зазначають, що в сучасному суспільстві виникає гостра необхідність створення нової форми суспільної свідомості – екологічної – на рівні з політичною, правовою, моральною, естетичною, ідеологічною свідомостями). При цьому вивчати екологічну свідомість слід на певному конкретному рівні – теоретичному, буденному, масовому тощо. Так, в сучасному теоретичному світогляді виникає свого роду “екологізація” більшості проблем – їх аналіз здійснюється крізь призму стосунків “людина-природа”. В буденному світогляді екологічні проблеми міцно зайняли провідне місце серед інших глобальних проблем, які стоять перед людством. При цьому, зазначає Т.М. Рамазанова, всі форми суспільної свідомості так чи інакше виявляються трансформованими під впливом екологічних протиріч [17, с. 28–29].

Отже, ми також будемо розглядати екологічну свідомість як окрему форму суспільної свідомості.

В психології екологічну свідомість аналізують з декількох позицій. Розглянемо всі з них, адже це допоможе нам побудувати структуру даного феномену, виокремити компоненти екологічної свідомості та описати функції, властиві кожному компонентові.

Так, перший напрямок стосується розгляду *екологічної свідомості особистості як передумови формування екологічного світогляду людини*. Дана проблема знайшла своє відображення в багатьох сучасних працях. Формування екологічної свідомості суб'єкта розглядається як узагальнювальна ідея екологічної освіти, а еколого-освітня система ХХІ століття, в свою чергу, має бути зорієнтована на розвиток компонентів світогляду людини. Отже, сучасна система екологічної освіти повинна здійснювати трансляцію екологічних знань і культури від минулих поколінь до теперішніх. В сучасних умовах розвиток екологічного світогляду суб'єкта має підтримуватись екологічною освітою, яка спрямована на становлення екологічної свідомості “ноосферної особистості”, тобто на формування людини, яка здатна розв'язувати глобальні проблеми, забезпечувати виживання цивілізації та збереження біосфери [19; 21].

Така освіта повинна, по-перше, бути націленою на формування особистості, яка вміє реалізувати свої здібності до творчості, і, в першу чергу, – до наукової творчості як провідної галузі у розумінні проблем нашого світу, у пошуку

безпечних для природи і суспільства рішень та їх матеріальному втіленні. По-друге, екологічна освіта є так званим “здоровим” напрямком, що розвивається, який відповідає всім умовам “екологічної чистоти”, серед яких виділяють зовнішні та внутрішні: середовище, яке забезпечує матеріальне і економічне функціонування суспільства, з однієї сторони (зовнішня умова) і теоретико-методологічну парадигму, що здійснює трансляцію наукового генофонду, з іншої (відповідно, внутрішня умова). При цьому ключовим інструментом практичної парадигми переходу людської цивілізації до моделі сталого розвитку є формування екологічної свідомості кожної особистості, а сам процес екологічної освіти включає в себе становлення екологічних уявлень, а також сприймання екологічної свідомості як новоутворення суб’єкта, що здатне до стійкого транслювання особистістю природо зорієнтованої активності, спрямованої, відповідно, на членів соціуму [4, с. 42–43].

Другий напрямок розглядає *екологічну свідомість* як складну психічну структуру, що, передусім, висвітлює *ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності інших суб’єктів, суспільства в цілому, а також наслідків цієї діяльності*. Зокрема, екологічну свідомість характеризують як сукупність узагальнених уявлень про природу, переконання та ідеали, що відображають та великою мірою зумовлюють ставлення людини до природи, її законів, відповідні оцінки взаємозв’язків з нею тощо [8]. В.О. Скребець вважає екологічну свідомість “найвищим рівнем психічного відображення природного до штучного середовища, власного внутрішнього світу, рефлексією відносно місця і ролі людини в біологічному, фізичному і хімічному світі, а також саморегуляцією цього відображення” [21, с. 31]. Вчений вважає, що екологічна свідомість розвивається за законами свідомої діяльності людини взагалі, а також тієї, яка відрізняється своїм екологічним змістом.

О.В. Овсянникова, А.В. Гусева, О.В. Яковенко визначають екологічну свідомість як сукупність поглядів, теорій і емоцій, що відображають проблеми взаємостосунків людини (суспільства) і природного середовища в плані оптимального їх розв’язання. При цьому активна за формою прояву екологічна свідомість охоплює як розумову, так і емоційну сфери психіки людини, якщо наукові аргументи активізують свідомість даного суб’єкта і будуть сприйнятні ним як особисте переконання у необхідності змінити своє ставлення до навколишнього середовища з огляду на набуті екологічні знання [15, с. 24].

С.Д. Дерябо та В.А. Ясвін під екологічною свідомістю розуміють “сукупність екологічних уявлень людини, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею” [6, с. 11]. Вчені визначають три основні канали формування суб’єктивного ставлення індивіда до природи: 1) перцептивний – в процесі побудови перцептивного образу; 2) когнітивний – на основі переробки інформації, яку отримує реципієнт; 3) практичний – під час безпосередньої практичної взаємодії суб’єктів між собою та об’єктами оточуючої дійсності. Головна роль в процесі формування ставлення до природи, на думку авторів, належить так званим психологічним релізам – специфічним стимулам, пов’язаним з даним природним об’єктом. Природними психологічними релізами є візуальні, аудіальні, тактильні,

нюхово-смакові й поведінкові або вітальні тощо. Результатом обробки візуальних, аудіальних, тактильних, нюхово-смакових релізів є емоційне ставлення до відчуттів, а поведінкових – порівняння себе з іншою людиною та емоційна оцінка, яка виникає на цій основі. При цьому результатом дії механізмів перцептивного каналу є потяг людини до зміни природних об'єктів [6; 7].

О.С. Мамешина також вважає екологічну свідомість найвищим рівнем психічного відображення природного і штучного середовища, внутрішнього світу особистості, рефлексію відносно місця і ролі людини у світі Природи, саморегуляцією означеного відображення тощо. Екологічна свідомість, на думку науковця, зумовлюється зовнішніми екологічними чинниками і реалізується через різноманітні взаємодії людини з навколишнім середовищем [11].

В.О. Моляко, аналізуючи проблему ставлення особистості до техногенної катастрофи, зокрема аварії на ЧАЕС, виокремлює територіальні зони, які безпосередньо пов'язані зі ставленням людини до тої ситуації, що склалася на Україні в 1986 році. Ці зони, зазначає В.О. Моляко, співпадають із зонами радіоактивного забруднення, а саме:

- зона відчаю;
- зона неперервної скритої паніки;
- зона підвищеної тривожності;
- зона настороженості;
- зона заклопотаності, яка виникає епізодично.

Ці зони, вважає вчений, безпосередньо пов'язані з проблемою розуміння, інтерпретації того, що трапилося, а також із суб'єктивними можливостями оцінки та аналізу екологічної ситуації [12, с. 10].

Наступний, третій підхід пов'язаний з *розвитком екологічного мислення людини, творчого потенціалу її особистості, які визначають розвиток екологічної свідомості людини*. Проблема формування екологічної свідомості представлена двома основними аспектами: а) екологізація суспільної свідомості та пропаганда екологічного мислення; б) розвиток творчого потенціалу особистості з позиції екології суспільства.

Щодо екологічного мислення, то у психологічній літературі представлені різні підходи до розуміння сутності екологічного мислення. С.М. Кравченко та М.В. Костецький [14] підкреслюють, що в соціально-психологічному аспекті екологічне мислення є моральним регулятором діяльності, та описують його види. Розрізняють словесно-логічне екологічне мислення з абстрактними категоріями “екологія”, “екологічний моніторинг”, “навколишнє середовище” і т.д. Воно слугує для виявлення загальних закономірностей розвитку природи і людини. Наглядно-образне екологічне мислення забезпечує розкриття естетичної та моральної цінності об'єкту, емоційне переживання, змушує індивіда здійснювати високоморальні вчинки та працювати над формуванням ціннісно-смыслові сфери своєї особистості. Розрізняють також технократичне мислення, найбільш негативними наслідками якого є не тільки розширення виробництва, споживання і знищення природних ресурсів, а також й

перетворення суспільства із соціокультурного в технологічне, а особистості – із високоморальної в бездуховну. Виділяють нове екологічне мислення як активний пізнавальний процес, спрямований на сприймання і відображення єдиного образу світу в його істотних зв'язках і стосунках, в практичному і духовному злитті з ним, як свідчення різноманітних цінностей природного середовища (матеріальних, естетичних і духовних), що сприяє гармонізації стосунків людини з навколишнім світом.

К.В. Костюкова [13], характеризуючи екологічне мислення як показник зрілості особистості, наголошує на умовності теоретичного розподілу мислення за видами. Сучасна інтерпретація концепції поєднання людини і природи полягає в тому, що людина має стати високоморальною, гармонійною особистістю. Саме відповідність людини своїй внутрішній природі призводить до її згоди із зовнішнім світом. Чим більшою мірою суб'єкт буде усвідомлювати себе як частину природи, лише відносно протиставлену їй, і саму природу усвідомлювати як цілісність, тим більш цілісною і гармонійною особистістю стане вона сама.

Щодо розвитку творчого потенціалу особистості з позицій екології людини, то в даному аспекті на першому плані постає проблема аналізу внутрішнього світу людини з його “плюсами” та “мінусами” по відношенню до універсальної еволюції Природи (цю точку зору висловлює, зокрема, В.О. Моляко). З позиції екології людини екологічна освіта (в тому числі – й екологізація системи освіти) постає найважливішим інструментом формування внутрішнього світу людини, а не тільки фактором, який регламентує її ставлення до природи [12].

Проблема творчого розвитку особистості з точки зору екології людини, а саме розвитку особистості в умовах природного і соціокультурного середовища, розкривається в працях вітчизняних вчених.

Грунтовний розвиток дана проблематика отримала і в зарубіжній інвайронментальній психології, зокрема в межах такого її напрямку, як екологія креативності або творчого потенціалу. Екологія творчого потенціалу охоплює декілька різних проблем, включаючи наступні:

- 1) взаємодія психологічних та ситуативних факторів у розвитку індивідуальних здібностей особистості;
- 2) вплив історичних, географічних, соціокультурних, і політичних обставин на розумовий розвиток особистості в межах різних національних та культурних контекстів.

І наступний, четвертий напрямок ми б назвали *аксіопсихологічним*, згідно якого *екологічна свідомість* людини розглядається як *найвища особистісна цінність*, яка знаходиться в одному ряду з гуманністю, людяністю, цивілізованістю, мораллю та ін.

Б.Т. Лихачов розглядає екологічну свідомість особистості як системоутворюючий чинник, що сприяє формуванню справжньої інтелігентності та цивілізованості, які, в свою чергу, є категоріями аксіопсихіки особистості. На думку вченого, принципово важливим стає розвиток наукового напрямку, який можна позначити як „екологічна психологія та педагогіка”, а специфічним предметом останньої є вивчення становлення психічних станів, що

забезпечують розвиток свідомості і відчуття себе частиною природи, формування психологічних настановлень на взаємодію з нею. На основі таких даних, наголошує Б.Т. Лихачов, може бути створена екологічно зорієнтована педагогіка [9, с. 19].

Подібні точки зору ми знаходимо у багатьох учених. А.М. Львовичкіна, О.В. Рудоміно-Дусятська роблять висновок, що формування екологічної свідомості передбачає створення як екологічної теорії, так і екологічної практичної психології – системи почуттів, настановлень тощо, які ґрунтуються на системі цінностей з домінантою потреби в збереженні природи. Все це досягається, великою мірою, завдяки загальній екологічній освіті та екологічному вихованню [10]. М.М. Філоненко відмічає, що особливе значення у формуванні екологічної свідомості мають народні природознавчі традиції [22]. Український епос наповнений дбайливим і бережливим ставленням до природи, і це потрібно використовувати в екологічному вихованні. Розвиток екологічної свідомості постає можливим за умов орієнтації кожного суб'єкта в особливостях та традиціях нації. Поєднання духовних і екологічних категорій сприяє створенню і розкриттю українського менталітету, адже на основі накопичення практичного досвіду кожною людиною набуваються нові цінності, особистісні сенси, формується аксіологічний світогляд. Екологічна свідомість, підкреслює М.М. Філоненко, має розвиватися вже з дитинства. В дорослому ж віці, залежно від конкретної цілі екологічної діяльності, у суб'єкта буде домінувати той чи інший тип екологічної свідомості [22].

Загалом криза сучасної культури визначає те, що екологічна культура, разом з деякими настановленнями та знаннями, включає практичні навички щодо використання ресурсів природного середовища. Криза також вказує на ті норми, передусім, – ціннісні, які окреслюють в нашому суспільстві духовне і матеріальне (практичне, виробниче) життя і мають сенс для наголошення на гуманістичному, аксіологічному аспектах нової суспільної свідомості, яка виникає в новітній цивілізації. З точки зору соціальної свідомості відбувається посилення боротьби суб'єкта із заклятими ворогами людства – голодом, хворобами, убогістю, наркоманією та ін. З точки зору економічної свідомості – це створення безвідходних технологій світового господарства, очисних споруд, культивування навколишнього середовища. З погляду на формування філософсько-культурологічної форми свідомості – це гармонія стосунків людини з природою, очищення розуму і душі людини від усіх видів соціального зла, захист і розвиток справжніх досягнень культури. Отже, ці процеси також сприяють становленню екологічної свідомості, і можна припустити, що в XXI столітті намітяться тенденції переходу до неоекологічної свідомості [17, с. 38].

Розглядаючи сутність екологічної свідомості з точки зору аксіологічного підходу, на нашу думку, важливо також враховувати активну діяльність письменників, публіцистів, учених, що створили ряд творів, присвячених проблемам руйнування національних традицій, пам'ятників культури, які прагнуть до відродження історичної пам'яті людства. Розвиток так званої “культурної” течії екологічної свідомості пов'язаний, передусім, з глибинною

потребою народу відчувати своє “коріння”, сприймати щільний зв’язок з природою через творчість. Ціннісний сенс сучасної екологічної свідомості полягає в розумінні того, що, з одного боку, рівень її розвитку збільшує значущість створення безвідходних технологій, екологічно чистого виробництва. З іншого боку, суспільство усвідомлює, що для відвертання екологічної катастрофи потрібні певні наукові розробки, готовність до їх оприлюднення, можливість відкривати нові пізнавальні техніки, фрейми тощо для розвитку екологічної свідомості, культури в процесі екологічної діяльності суспільства.

Так, екологічну свідомість можна розглядати як самостійну форму суспільної свідомості. Для визначення тієї чи іншої форми суспільної свідомості існують наступні підстави: по-перше – наявність “свого”, специфічного предмета відображення, яким в даному разі є оточуюче середовище, природа, тощо; по-друге – специфічний характер відображення; по-третє – виконання людиною певної соціальної функції, яка не має руйнівного характеру; і, по-четверте, – безпосередній зв’язок з правовим та ціннісно-смысловим базисом суспільства. Очевидно, що екологічна свідомість цілком відповідає вказаним підставам і може розглядатися як самостійна форма суспільної свідомості. Тим більше, що екологічна свідомість ставить питання про виживання людської цивілізації, яке є найважливішим онтологічним питанням філософії, а розв’язання його тісно пов’язане з формуванням екологічної культури людини.

В наступних наших публікаціях проаналізуємо наведені в психологічній літературі типи екологічної свідомості, її структурні складові, компоненти тощо, що допоможе нам побудувати власну нормативну модель екологічної свідомості старшокласника.

Література

1. Архангельський Л.М. Социально-этические проблемы теории личности. – М., 1988. – 253 с.
2. Барулин В.С. Социальная философия. В 2 ч. – Ч. 1 – М., 1993. – 336 с.
3. Большой Советский Энциклопедический словарь. – М., 1990. – 1631 с.
4. Гагарин А.В. Природоориентированная деятельность учащихся как условие формирования экологического сознания : дис. ... доктора пед. наук. – М., 2005. – 193 с.
5. Гырдев Д.С. Актуальные проблемы общественного сознания – М., 1982. – 312 с.
6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Методологические проблемы становления и развития экологической психологии / Психологический журнал, 1996. – №6. – С. 4–18.
7. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону, 1996. – 480 с.
8. Кочергин А.Н., Марков Ю.С., Васильев Н.Г. Экологическое знание и сознание : Особенности формирования. – Новосибирск, 1987. – 221 с.
9. Лихачёв Б.Т. Философия воспитания. – М., 1995. – 282 с.
10. Львовичкіна А.М. Екологічна психологія. – К., 2003. – 122 с.

11. Мамешина О.С. Психологические условия развития экологического сознания старшекласников в системе внешкольного образования / Дис. канд. психол. наук. – К., 2004. – 261 с.
12. Моляко В.О. Психологічні наслідки Чорнобильської катастрофи // Актуальні проблеми психології. – Т.12 : Проблеми психології творчості. – Житомир, 2010. – С. 8–21.
13. Костюкова К.В. До проблеми екологічності середовища розвитку та формування зрілої особистості / Актуальні проблеми психології. – К. : 2004. – Т.7, вип. 2– С. 132–137.
14. Кравченко С.М., Костецький М.В. Екологічна етика і психологія людини. – Львів, 1991. – 104 с.
15. Овсянникова О.В., Гусева А.В., Яковенко О.В. Экологическое сознание: сущность и пути становления / Экологическое образование: концепции и методические подходы. – М., 1996. – С. 24
16. Психология. – М., 1997. – 497 с.
17. Рамазанова Т.М. Социокультурная обусловленность формирования и развития экологического сознания: дис. канд. фил. наук. – Белгород, 2006. – 153 с.
18. Рудомино-Дусяська О.В. Екологічна психологія. – К., 2001. – 71 с.
19. Саунова Ю.О. Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики : дис. ... кандидата пед. наук. – Кіровоград, 2007. – 309 с.
20. Скребець В.О. Особливості екологічної свідомості в умовах наслідків техногенної катастрофи : дис. ... доктора психол. наук. – К., 2006. – 441 с.
21. Скребець В.А. Экологическая психология. – К., 1998. – 142 с.
22. Філоненко М.М. Духовно-ментальні аспекти екологічного виховання // Актуальні проблеми психології. –К. : “Міленіум”, 2005. – Т. 7, вип. 6 –С. 387–395.
23. Фролов И.Т. О человеке и гуманизме. – М., 1989. – 559 с.

In this article the context of the term “the consciousness of the person” was described. The researches were analyzed in which the ecological consciousness of the subject was shown. The ecological consciousness of the person was substantiated according to some approaches

a) the approach in which the ecological consciousness of the subject was analyzed as the condition of forming the ecological outlook

b) the approach in which the ecological consciousness of the person was shown as a complex psychological structure with the help of which we can described the attitude of the subject to the world, to the activity of other people, the consequences of this activity, society in the whole;

c) the approach which is connected with the process of the development of the ecological thinking of the person, his / her creative potential;

d) the approach which we analyze as valuable, because according to it the ecological consciousness of the subject is considered as the personal value.

Key words: *consciousness, ecological consciousness, ecological outlook, ecological thinking, creative potential, valuable approach.*